

DISERTACIJOS

ŽIEMGALOS TYRĖJŲ GRETOS TVIRTĖJA

ILONA VAŠKEVIČIŪTĖ

2008 m. gegužės 29 d. Klaipėdos universiteto didžiojoje auditorijoje to paties universiteto doktorantas Ernestas Vasiliauskas apgynė daktaro disertaciją tema „Žiemgala XII a. pabaigoje–XVI a. pradžioje. Kultūriniai procesai“ (darbo vadovas prof. V. Žulkus). Beje, tai ir pirmasis istorijos mokslų daktaras, šios aukštosios mokyklos absolventas, 1998 m. sėkmingai apgynęs bakalauro darbą. Nuo bakalauro iki daktaro – tik vienas 10-ties metų žingsnis, kuris apima ir magistrantūros studijas Vilniaus bei Latvijos universitetuose, ir doktorantūros studijas bendroje Klaipėdos universiteto ir Lietuvos istorijos instituto doktorantūroje, ir darbą muziejų fonduose, ir ekspedicijas Raktuvės, Žvelgaičio bei Kalnelio piliakalniuose, ir daugybę kitų mokslinių ekspedicijų, konferencijų, seminarų...

Moksliniam darbui pasirinkta tema iš Žiemgalos praeities. Lietuvoje tai jau trečia ginama disertacija, susijusi su šios žemės istorija, – 1993 m. Ilona Vaškevičiūtė apgynė disertaciją tema „Pietinių žiemgalių dvasinė kultūra ir materialinė būtis V–XII amžiuje“, 2002 m. Romas Jarockis – „Urbanizacijos raida Žiemgaloje XI–XVI a. Centras, periferija ir valdžia“ ir štai dar vienas skvarbus žvilgsnis į Žiemgalos praeitį.

Disertacijos gynimo tarybos pirmininku buvo paskirtas dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas), nariais – habil. dr. Algirdas Girininkas (Klaipėdos universitetas), prof. habil. dr. Janina Kursiute-Pakule (Latvijos universitetas),

doc. dr. Arvydas Malonaitis (Vilniaus pedagoginis universitetas) bei prof. dr. Rimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas), kuris, beje, dėl svarbių priežasčių gynime tiesiogiai nedalyvavo (teigiamas atsiliepimas perskaitytas gynimo metu). Oponentais pakviestos būti – dr. Daiva Steponavičienė (Lietuvos dailės muziejus) ir doc. dr. Ilona Vaškevičiūtė (Lietuvos istorijos institutas).

E. Vasiliauskas, pristatydamas savo darbą, pabrėžė, jog daugelis disertacijoje nagrinėjamų problemų buvo suformuluotos 2003 m. rengiant ir vykdant bendrą Latvijos ir Lietuvos nacionalinių muziejų projektą „Žiemgaliai senovėje“. Būtent disertacijoje nemažai dėmesio kreipta į tas problemas, kurios dėl mažo ištirtumo kilo rašant šį darbą. Disertacijoje nagrinėjamą laikotarpį galima suskirstyti į du periodus: 1) XII a. pabaiga – 1290 m., kuris įvardijamas Kryžiaus karų Žiemgaloje laikotarpiu, ir 2) XIV a.–XVI a. pirmoji pusė – dar kitaip vadintinas „Tamsiaisiais amžiais“. Pagrindiniai disertacijos siekiai bei teiginiai:

1. Dėl žemių skaičiaus ir lokalizavimo. Žiemgaloje XII–XIII a. buvo maždaug 14 tankiau ar rečiau gyvenamų žemių su centrais gerai įtvirtintuose piliakalniuose bei jų papėdžių gyvenvietėse. 10 iš jų minimos XIII–XIV a. rašytiniuose šaltiniuose, dar 4 – anoniminės, buvusios į pietus nuo Mūšos, darbe įvardytos pagal upių pavadinimus (Ventos, Kūros–Kulpės, Kruojos–Daugyvenės, Lėvens–Pyvesos). Pastarosios į rašytinius šaltinius

B. Salatkienės nuotr.

nepateko dėl tam tikrų procesų, vykusių XII a. pabaigoje–XIII a. pirmojoje pusėje.

2. Dėl XII–XIII a. žiemgalių kapų ir laidosenos. Lyginant tyrinėtų XII–XIII a. žiemgalių kapų skaičių su ankstesniu periodu jis yra ganėtinai mažas – 81 kapas. Atlikta archeologinių duomenų analizė liudija, kad degintinis laidojimo būdas Žiemgaloje pradėjo plisti XII a. pabaigoje–XIII a. Šis paprotys greičiausiai plito kartu su lietuvių ekspansija į žiemgalių (visų pirma į pietinių, pietrytinių, pietvakarinių) bei kitas kaimynines žemes. Šių problemų sprendimas ateityje reikalauja papildomo XIII–XVII a. rašytinių šaltinių, folkloro studijų bei papildomų archeologinių žvalgymų.

3. Dėl naujų materialinės kultūros artefaktų atsiradimo. Šis skyrius plačiai aprašytas darbe, disertantas jo plačiau nekommentavo.

4. Dėl migracijos procesų. Suintensyvėjus politiniams-kariniams procesams Rytų Pabaltijyje, suaktyvėjo vidiniai ir išoriniai migracijos veiksniai. Pagal archeologijos, istorinių šaltinių ir toponimikos duomenis disertantui pavyko nustatyti 5-ias žiemgalių migracijos kryptis į Lietuvą.

5. Dėl krikščionybės plitimo. Paliesti pagrin-

diniai su krikščionybės plitimu Žiemgaloje susiję momentai: Rytų Žiemgaloje krikščionybė plito nuo 1219 m., o likusioje dalyje – 1250–1272 m. Apie platesnio masto christianizaciją galima kalbėti tik pasibaigus Kryžiaus žygiams – 1290 m.

6. Paliesta įsisenėjusi diskusijų tema: ar pasibaigus Kryžiaus karams tyrinėjamas regionas virto dykra, ar buvo toliau gyvenamas. Tebesitęsiant Kryžiaus karams ir jiems pasibaigus krašto apgyvendinimas livoniškojoje ir LDK Žiemgalos dalyse vyko nevienodai. Šiaurinėje tiriamojo regiono dalyje jis buvo be ženklesnių pokyčių, nors čia buvo atkeliami sėliai ir latgaliai. Kiek kitaip šis procesas matomas XIV–XVI a. LDK Žiemgalos dalyje. XII–XVI a. paminklų čia rasta ir tyrinėta ganėtinai mažai, nors atsitiktiniai to meto radiniai iš įvairių vietovių byloja, kad kraštas buvo gyvenamas. Gyventojų pagausėjo nuo XV–XVI a., čia atsikėlus aukštaičiams ir žemaičiams. Taigi regresas šiaurinėje tiriamojo regiono dalyje tęsėsi iki XIV a. pabaigos, o pietinėje – net iki XV a. pabaigos – XVI a. pradžios.

Kintant geopolitinei situacijai, Ordinas XIV–XV a. pirmojoje pusėje pradėjo statyti gynybinių

pilių sistemą, nukreiptą prieš LDK. Šalia jų pradėjo kurtis naujos gyvenvietės su bažnyčiomis (ar koplyčiomis), kurios turėjo aptarnauti pilies įgulą bei aprūpinti ją materialiniais resursais. LDK tuo pačiu metu taip pat pradėjo organizuoti Šiaulių–Upytės žemių gynybinę pilių sistemą. Karinė konfrontacija tyrinėjamame regione tęsėsi iki XV a. pirmosios pusės.

Apie ginamą darbą savo žodį tarė disertacijos mokslinis vadovas prof. habil. dr. Vladas Žulkus. Kaip mokslinis vadovas, neturėdamas teisės vertinti pateikto darbo, jis pabrėžė, jog disertantas parengė disertaciją peržengdamas dabartines administracines sienas. Juokaudamas pagodojo, jog su disertantu dirbti buvo nelengva, nes teko ne jį mokyti, o su juo diskutuoti.

Žodis buvo perduotas oficialiems oponentams. Dr. Daiva Steponavičienė pažymėjo, kad iki šiol Lietuvos istoriografijoje daugiausia buvo kalbama apie Žiemgalą iki XII a. Ginamas darbas chronologinę ribą perkelia į XVI a. pirmąją pusę, kas gerokai praplečia suvokimą apie šios teritorijos ir jos gyventojų kultūrinės transformacijas iškilus karo grėsmei, kuriantis ir plečiantis Lietuvos valstybei. Buvo išsakyta ir kai kurių autoriui oponuojančių teiginių: remdamasis archeologiniais tyrimais, o ypač radinių tipologizacija, autorius tikslina žiemgalių žemių ribas etniniu pagrindu, tačiau ne visada atsižvelgia į dvigubą etninį substratą ribinėse teritorijose.

Aptardamas žiemgalių religinę pasaulėžiūrą, autorius pastebi dirbinių religinių motyvų sinkretizmą ir mąstysenos dvilypumą: nepaisant laipsniško krikščionybės įsigalėjimo, kultūriniai (visų pirma laidosena ir įkapės) požymiai rodo atvirktinį dalyką: stabmeldiško tikėjimo tvirtumą krikščioniškosios kultūros atžvilgiu. Kita vertus, krikščioniškoji atributika aptinkama turtinguose kapuose, kas rodo valdžios struktūrų lojalumą svetimšaliams, o tai leidžia kalbėti ne tiek apie įsitikinimus, kiek apie politinę poziciją, siekiant visų pirma išlikti gyvam, o gal ir išlaikyti buvusį socialinį statusą.

Darbo autorius kai kuriuos dirbinius, randa-

mus visoje LDK teritorijoje po karų su kryžiuočiais, yra linkęs primygtinai priskirti žiemgaliams, neatsižvelgdamas į akivaizdų materialinės kultūros suvienodėjimą visoje LDK teritorijoje. Oponentės nuomone, disertantas be reikalo pasidavė labai abejotinai christianizacijos XII–XIII a. teorijai, minėdamas kryžinius kabučius, kurie pirmiausia reiškė pasaulio suvokimą ir pasaulio krypčių vaizdavimą (ką iš dalies vėliau perėmė krikščionybė). Pateikdamas žiemgališkų papuošalų pavyzdžius (kurie, kaip minėta, randami visoje Lietuvos teritorijoje nuo XIII a. antrosios pusės) ir brėždamas žemėlapyje žiemgalių traukimosi iš tėvonių žemių penkias kryptis, tarsi netiesiogiai teigia, jog savo kultūrą žiemgaliai paskleidė visoje didžiulėje LDK teritorijoje. Neaišku ir tai, kodėl Livonijos ordino įtakoje žiemgaliai suklestėjo, o ne išnyko. Neigiami, anot darbo autoriaus, procesai prasidėjo tik Lietuvos–Livonijos karų fone, kai Ryga ėmė stiprinti pasienį. Vadinas, lietuviai neleido vystytis žiemgaliams, o šie, neatsižvelgdami į lietuvių valstybinės reikšmės žygius, savo ruožtu kolaboravo su vokiečiais. Oponentė nurodė ir kai kuriuos darbo struktūros trūkumus, į kuriuos reikėtų atsižvelgti, ypač rengiant darbą spaudai. Apibendrinama savo pastabas dr. D. Steponavičienė disertaciją įvertino teigiamai.

Oponentė doc. dr. Ilona Vaškevičiūtė atkreipė dėmesį į ypač gausų literatūros sąrašą, kuriame beveik pusė darbų – ne lietuvių autorių. Jos nuomone, autorius atliko didelio įdirbio reikalaujantį darbą, remdamasis tiek rašytiniais šaltiniais (šiaurinėje Žiemgaloje), tiek archeologiniais duomenimis bei medžiagos pajautimu, išskyrė 14 žemių su centrais. Oponentė daugiau dėmesio skyrė keliems darbo teiginiais. Vienas jų – dėl istoriografijoje įsigalėjusios nuomonės ir, oponentės manymu, ne be pagrindo, jog Žiemgala, o ypač pietinė jos dalis, po Kalavijuočių ordino užkariavimų bent kelis šimtus metų buvo beveik negyvena. Laikotarpio paminklų stoką pripažįsta ir pats darbo autorius, bet kapų nebuvimą bando aiškinti alternatyviais laidojimo būdais, kurių arche-

ologiškai atsekti neįmanoma, taip pat netikslu dirbinių ar jų komplektų datavimu. I. Vaškevičiūtės manymu, rašydamas šį darbą pats autorius turėjo galimybę radinius tiksliau datuoti, tačiau dėl to pietinėje Žiemgaloje neatsirado daugiau XII a. pab.–XV a. laidojimo paminklų. Pavyzdžiui, disertanto manymu, XII ir XIII a. pasaginių segių atskirti neįmanoma, lengviau atskirti tik XIV a., bet, pasak oponentės, nėra kapų ir iš to geriau atskiriamas XIV a. Taigi oponentė dar kartą pabrėžė, kad ne klaidingame datavime glūdi paslaptis.

Antras klausimas – degintiniai Žiemgalos kapai. Dalis degintinių kapų, kuriuos disertantas priskiria žiemgaliams, oponentės nuomone, yra kuršiški. Pvz., Pavirvytės–Gudų kapinyno degintinių kapų įranga identiška kituose kuršių kapinyuose randamai, įkapių komplektai, oponentės nuomone, taipogi kuršiški arba bendri visoms baltų gentims. Pasak jos, deginimo papročio atėjimą XII a. pab.–XIII a. į Žiemgalą galima išvelgti pabrėžiant kitais autoriaus argumentais, pvz., istoriniais faktais. Oponentė pabrėžė, jog išsakytos pastabos ir pastebėjimai nesumenkina autoriaus atlikto didžiulio darbo.

Po disertanto atsakymų į oponentų pastabas buvo perskaitytas docentės daktarės Janinos Švambarytės-Valužienės atsiliepimas apie darbą, kuris vertintinas už indėlį į Žiemgalos regiono kultūros tarpdisciplininius tyrimus.

Gynimo tarybos pirmininkas suteikė žodį tarybos nariams. Prof. habil. dr. Janina Kursiute-Pakule (Latvijos universitetas) pabrėžė, jog šis darbas tarpdisciplininis, jame susipina archeologija, istorija, kalbotyra, etnografija ir mitologija. Tai, profesorės nuomone, yra šio darbo stiprioji pusė. Akcentuotas ir disertanto geras latvių mokslinės literatūros ir archeologinių šaltinių išmanymas.

Gynimo tarybos narys habil. dr. Algirdas Girininkas pabrėžė, kad šis darbas yra pirma plati studija apie Žiemgalą XII–XVI a. Disertantas, aptardamas XII–XIII a. istoriniuose šaltiniuose minimas istorines žemes, sugretindamas su XVI–XVII a. istoriniais šaltiniais bei kalbotyros duo-

menimis, nurodo seniausią ribą tarp Rytų ir Vakarų Žiemgalos. Tai – Virčiuvio upė, kuri aptariamuoju laikotarpiu buvo tarsi tarpentinė dykra. Autoriaus nuomone, XII–XIII a. žemių ribos sutampa su XVI–XIX a. administracinių junginių bei XX a. užfiksuotų pratarinių ir šnektų ribomis. A. Girininką sudomino pirmą kartą išryškinamas kultūrinis procesas XII a. pab. ir XIII a. pirm. ketv., kuomet karų metu žiemgalių kultūra suklesti ir tai tęsiasi iki karų pabaigos. Šis teiginys tarybos nariui pasirodė sunkiai įtikinamas, nes naujos dirbinių formos galėjo būti ir lyvių migracijos į Žiemgalą pasekmė. Jam pagrįsti reikia platesnės motyvacijos. A. Girininkas pabrėžė vertingus autoriaus pastebėjimus dėl žiemgalių migracijos kelių į Lietuvą.

Disertacijos gynimo tarybos narys doc. dr. Arvydas Malonaitis pasidžiaugė, kad viena iš baltų genčių, žiemgaliai, sulaukia vis daugiau tyrinėtojų dėmesio, todėl jau galima susidaryti gana neblogą žiemgalių istorijos vaizdą, kurio šiuo metu dar stokoja kitos baltišku genčių teritorijos. Pagirtinas autoriaus užmojis leisti į mažiausiai pažįstamo Žiemgalos istorijos laikotarpio tyrinėjimą. Atlikta analizė ir pateiktos išvados leidžia naujai pažvelgti į šio laikotarpio kultūrinius procesus Žiemgaloje, kas, kalbėtojo nuomone, sudaro didžiausią disertacijos vertę ir reikšmę. Pažvelgus į disertaciją matyti, kad autorius gerai, kartais net iki smulkmenų, išmano tiek Lietuvos, tiek Latvijos archeologinę medžiagą, šaltinius, kalbotyros duomenis, juos tinkamai naudoja savo darbe. Tačiau daugiau dėmesio, A. Malonaičio nuomone, reikėtų skirti darbo metodinei daliai, tipologinio metodo taikymui. Su darbe pateiktu šio metodo traktavimu komiteto narys sutikti nenorėtų.

Disertacijos gynimo tarybos pirmininkas dr. Gintautas Zabiela perskaitė prof. dr. Rimanto Jankausko atsiliepimą, atkreipdamas dėmesį į disertanto suformuluotus tikslus ir uždavinius, kurių, R. Jankausko manymu, darbe yra per daug. Pastebėti ir kai kurie metodologijos trūkumai. Darbe daug kur prioritetas teikiamas istoriniams

šaltiniams, archeologijai paliekant iliustracijos vietą. Kita vertus, Žiemgalos regiono kultūrinės dinamikos (procesų) analizė pateikiama pernelyg smulkmeniškai, gilinantis į archeologinius artefaktus. Išskirdamas atskiras žemes ir jas sudariusius smulkesnius vienetus bei centrus, autorius galėjo geriau išryškinti savo indėlį į problemos sprendimą. Nurodydamas migracijos kelius pateiktoms išvadoms paremti autorius turėjo paieškoti labiau įtikinamų argumentų. Apibendrinant pastabas buvo konstatuota, jog gynimui pateiktas naujas, aktualus ir originalus darbas.

Gynimo tarybos pirmininkas dr. Gintautas Zabiela pabrėžė, jog pastaruoju metu vėl pastebimas susidomėjimas įvairiais etninės istorijos aspektais. Ernesto Vasiliausko daktaro disertacija yra vienas tokių darbų. Visa temų medžiaga išdėstyta sklandžiai, preciziškai, tad jau iš karto galima pasakyti, kad disertantas vertas daktaro laipsnio ir tą jis yra jau ne kartą įrodęs savo anksčiau atliktais darbais. Tarybos pirmininkas taip pat akcentavo darbo tikslų ir uždavinių gausą bei su tuo susijusią painiavą, kai kurių istoriografijai bū-

dingų atrankos ir vertinimo momentų trūkumą, ne visai logišką vidinę darbo sandarą. Apibendrinamas G. Zabiela pabrėžė, kad Ernestas Vasiliauskas yra pirmasis šio universiteto auklėtinis, čia baigęs doktorantūrą ir ginantis darbą archeologijos tematika, kokybinę darbo kartelę iškėlė aukštai, ir išsakė viltį, kad žengiantys jo pėdomis jos nenuleis.

Disertantas Ernestas Vasiliauskas, gavęs atskomąjį žodį, padėkojo tarybos nariams už išsakytas pastabas, į kai kurias jų atsakė, į kitas žadėjo atsižvelgti spausdindamas darbą.

Disertacijos gynimo tarybos pirmininkas dr. Gintautas Zabiela, baigdamas daktaro disertacijos gynimo procedūrą ir skelbdamas tarybos narių balsavimo rezultatus, pasveikino naują daktarą. Disertantas Ernestas Vasiliauskas padėkojo visiems gynimo dalyviams ir svečiams bei savo darbo vadovui prof. Vladui Žulkui, kurio dėka disertantas pasirinko archeologiją.

Taigi kuršių žemėje žiemgalių tyrinėtojai buvo įteiktos humanitarinių mokslų daktaro regalias.